

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

состояния в начале XVIII ст. Анализируются причины реформ, значение купечества в процессе системной модификации русского общества. Детально исследуются отдельные законодательные акты, которые знаменуют основные этапы экономических реформ, устанавливают цели и характер изменений в правительственной политике по отношению к этому сословию. На основе изучения значительной нормативной базы, монографической литературы, сделан вывод о сложном, противоречивом характере преобразований Петра I.

Ключевые слова: Российская империя, реформы Петра I, купечество, правовой статус.

THE LEGAL STATUS OF MERCHANTS IN ERA PETRA I

Lizogub V.A., Lakhno V. I.

The article is dedicated to complex analysis of the legal status of the merchant's class at the beginning of 18 century. Reasons of the reforms, importance of merchants in process of the system of modification of Russian society. Are analyzed separate legislative acts, which signify the main stages of the economic reforms, verify purposes and nature of the changes in governmental policy under comparatively this conditions. Are researched details study.

Conclusion about complex and contradictory character of reforms of Petra I is made on the basis of study of significant normative base and monographic literature.

Key words: Russian Empire, reforms Petra I, merchants, legal status.

Надійшла до редакції 06.03.2013 р.

УДК 336. 712: 63: 94 (477.53) «19»

Д. А. Селіхов,

канд. юрид. наук, доцент

Полтавського юридичного інституту

Національного університету

«Юридична академія України

імені Ярослава Мудрого»,

м. Харків

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ПОЛТАВСЬКОГО ЗЕМЕЛЬНОГО БАНКУ В КОНТЕКСТІ ЙОГО ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1872–1917 РР.)

У статті проаналізовано статут Полтавського земельного банку з точки зору характеристики його організаційно-правової діяльності на рубежі XIX–XX століть. Висвітлено також деякі економічні результати діяльності цього банку на тлі інших, які функціонували в зазначений час у Полтавському регіоні.

Ключові слова: земля, Статут, іпотека, земельний банк, кредити, Полтавська губернія.

Для України з її колосальним сільськогосподарським потенціалом аграрне питання упродовж останніх кількох сотень років ще жодного разу не сходило з порядку денного, перебуваючи в числі найактуальніших для владних інституцій завдань. Як і кожна проблема такого масштабу, воно потребує для своєї реалізації значних державних фінансових затрат і приватних інвестицій, без яких ринкова економіка успішно не може функціонувати.

В епоху вільного підприємництва, яка, за визначенням вітчизняних істориків, на українських землях Російської імперії настала після скасування в 1861 р. кріпосного права, тогочасний уряд пішов на заснування спеціалізованих державних та акціонерних земельних банків. Вони, звичайно, не без недоліків, у цілому відіграли позитивну роль в інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Отже, вивчення досвіду функціонування приватних земельних банків викликає інтерес як із чисто наукової, так і з практичної точок зору, адже відкриття акціонерних земельних банків у сучасній Україні стане можливим після перетворення сільськогосподарських угідь у повноцінний товар. У сучасній історико-правовій і загальноісторичній літературі питання, пов'язані з фун-

кціонуванням акціонерних банків на українських землях Російської імперії (Наддніпряньська Україна), вже одержали певне висвітлення. Чи ненайґрунтовнішими в цьому плані стали праці В. Є. Кириченка [4–7], І. Е. Новікової [9], Н. А. Проскурякової [16], Ю. Л. Райського [17–18] та інших дослідників. Однак діяльність окремо взятих акціонерних земельних банків, як, наприклад, Полтавського земельного банку, з історико-правової точки зору майже не аналізувалась. Існує лише незначна за обсягом доповідь економіста О. М. Краснікової [8], хоча джерельна база дає змогу з достатньою повнотою охарактеризувати всі основні деталі функціонування цієї іпотечної установи як в історико-економічному, так і в історико-правовому аспектах. Саме на останньому ми й зупинимось.

Скасування кріпосного права та інші реформи 60-х років XIX ст. відкрили широкі можливості для розвитку ринкових відносин в усіх сферах життєдіяльності тогочасного суспільства. Не стала винятком у цьому плані й Полтавська губернія з її численним сільським населенням – 1 623 859

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

осіб у 1862 р. [22, с. XXII] і 2 442 430 – у 1900 р. [21, с. 37]. Після 1861 р. необхідність в обігових коштах різко зростає як у середовищі привілейованих і непривілейованих класів, «Грошей, грошей! – ось крик, який однаково звучить у верхніх так і нижніх прошарках сільського населення», – писала в 1880 р. редакція популярного свого часу журналу «Отечественные записки» [Цит за: 3, с. 5]. Факт дефіциту обігових коштів, які могли бути використані землевласниками для розв'язання нагальних потреб інтенсифікації виробничих процесів, офіційно підтвердила Валуєвська комісія, створена при Міністерстві фінансів ще в період підготовки реформи 1861 р. з метою перегляду системи податків і зборів. Протягом 60–70-х років нею було опубліковано близько 70 окремих томів і випусків своїх праць, зміст яких свідчив не лише про тяжке економічне становище безпосередніх товаровиробників аграрного сектора економіки країни, а й про очевидні фінансові проблеми, пов'язані з браком доступу до кредитних ресурсів [25, с. 568]. Беручи до уваги відсутність державного іпотечного кредиту за наявного попиту на такого виду фінансові послуги, частина підприємців поступово

підвищувала заінтересованість в акціонерній формі організації банківської справи, що обіцяло значні прибутки власникам акцій.

Уже в 1870 р. до Міністерства фінансів надійшла перша заявка від землевласників і купецтва про заснування акціонерного Харківського земельного банку. Незабаром було затверджено і його статут [2]. Невдовзі, 8 квітня 1872 р., затверджено статут і Полтавського акціонерного земельного банку, з-поміж засновників якого був український економіст, І. В. Вернадський, батько всесвітньо відомого вченого-академіка В. І. Вернадського. Поряд зі статутами Харківського й Тульського земельних банків Міністерство фінансів визнало статут Полтавського земельного банку зразковим. Майже всі засновники цієї установи (Л. Г. Милорадович, М. О. Плен, І. Д. Стефанович, Л. П. Томара, А. М. Варшавський), були крупними землевласниками Полтавської губернії (окрім останнього). А. М. Варшавський разом з торговельним домом «Р. Рубенштейн і сини», будучи купцями, уособлювали комерцію [1].

Статут Полтавського земельного банку, як і інші подібні іпотечні установи Наддніпрянської України того часу,

містив 12 розділів.

У першому, де вказувався регіон його діяльності (Полтавська й Чернігівська губернії), були названі засновники банку, складочний, тобто внесений по акціях капітал (1 млн крб), та умови підписки на них. Підписка на акції регулювалась загальноімперським законодавством – статтями № 2163–№ 2166 Законів Цивільних [12]. Банк мав право розпочинати свою діяльність у відповідних регіонах лише після того, як особи, які підписалися на акції (вартістю 200 крб кожна), внесуть у місцеві відділення Державного банку не менше 25 % від номінальної вартості придбаних паперів. Решту коштів слід було вносити відповідно до графіка, складеного правлінням, протягом першого року від початку підписки. Якщо особа, яка підписалася на акції, не внесла потрібної суми у встановлені терміни, з неї стягувався борг за кожен прострочений день на користь банку: 5 % від загальної заборгованості, плюс 3 % пені щороку. Акції безнадійних боржників з часом продавалися з аукціонів, інформація про які публікувалась у «Полтавських губернських відомостях» і «Правительственном вестнике». Передача акції однією особою іншій була вільною.

Якщо щодо купонів, які протягом 10-річного строку (вказаному для видачі дивідендів) не буде відповідних заявок, вони ставали власністю правління банку.

У другому розділі статуту Полтавського земельного банку було унормовано коло банківських операцій. Так, ст. № 10 свідчила, що банк вправі видавати позики лише під заставу землі й міського нерухомого майна, вільного від будь-яких боргів. Хто бажав її одержати під заставу землі, мав був надати банку такі документи: (1) свідоцтво про право власності й інформацію про борги, позови, спори та ін.; (2) план маєтку, якщо він був у наявності; (3) детальний оціночний опис майна. Якщо йшлося про позику під заставу будівлі, то крім згаданих документів слід було надати ще й страховий поліс. За умови виконання цих вимог клієнт міг одержати як довгострокову, так і короткострокову позику, загальний розмір якої не повинен був перевищувати 60 % оціночної вартості майна. Коли ж йшлося про довгострокові позики під заставу землі, максимальний її термін обмежувався 43 роками і 5-ма місяцями (при заставі міського нерухомого майна – 18 років і 7 місяців).

Платіж за довгострокови-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ми позиками складався з кількох елементів: (а) відсоток росту – 3 % від суми кредиту, (б) формування запасного капіталу, (в) виплата дивідендів акціонерам і (г) витрати, що йшли на управління банком. Ще одним складником платежу була $\frac{1}{4}$ відсоткової ставки від розміру позики, кошти з якої спрямовувалися на погашення кредиту, якщо мала місце позика на 18 років і 7 місяців. Значно простіший шлях мав клієнт при бажанні одержати короткострокову позику. У цьому випадку банк міг видати належний кредит строком до 3-х років. Умови короткострокової позики мали бути заздальгідь оприлюднені правлінням банку в «Полтавських губернських ведомостях» і «Правительственном вестнике». Як цілком слушно зауважив В. Є. Кириченко, ці умови стосувалися перших статутів земельних банків, до яких згодом неодноразово вносилися відповідні корективи [7, с. 85]. Так, уже через рік після затвердження до статуту Полтавського земельного банку були внесені зміни, що стосувалися термінів кредиту. Відтепер довгострокові позики могли видаватися на 48 років і 8 місяців, а позики, що забезпечувалися міською нерухомістю, – на 19 років і 11

місяців. Певні корективи стосувалися й розрахунків щодо платежів за позиками нових строків, а саме: з позик на 48 років і 8 місяців і 19 років і 11 місяців стягувалися вже не 3 %, а 2,5 % росту. Крім того до 1 % було збільшено одиноразовий платіж [11].

Третій розділ статуту цього банку було присвячено обов'язковому страхуванню від вогню, тоді як *четвертий* – оцінюванню заставленого майна, зокрема, визначався порядок його оцінки й переоцінки. Для цього склалися спеціальні інструкції, якими й керувались у своїй роботі працівники банку. Малося на меті оцінити не лише землю, а й інші чинники, що могли впливати на її вартість: наближеність до залізничної станції чи річкової пристані, наявність іншого ринку збуту, як-то велике місто або центр ярмаркової торгівлі. Цей процес здійснювався як за, так би мовити «нормальним» оцінюванням (що найчастіше проходило без виїзду на місце знаходження нерухомого майна), так і за «спеціальним», яке вимагало обстеження об'єкта в натурі з урахуванням зовнішніх чинників впливу на оцінку майна.

П'ятий розділ відводився заставним листам, що вста-

новлювали умови випуску банком цінних паперів задля акумулювання коштів, потрібних для функціонування цієї установи. Відповідний параграф статуту вимагав, аби сума випущених в обіг заставних листів не перевищувала суми здійснених банком довгострокових позик під заставу нерухомості. Ці листи випускалися 4-ма номіналами у 100, 150, 500 і 1000 крб. Їх власникам вони забезпечували 6 % прибутку, які акціонер міг одержати в банку двічі на рік – 2 січня і 1 липня. Форма заставного листа визначалася Міністерством фінансів, а друк виконувала Експедиція з виготовлення державних паперів. Погашувалися листи шляхом сплати їх номінальної вартості або знищення тих із них, що надійшли до банку відповідно до вимог його статуту. Тиражування і знищення заставних листів проходили публічно у присутності 3-х депутатів, обраних загальними зборами акціонерів, й уповноваженої особи від Міністерства фінансів.

У шостому розділі статуту охарактеризовано систему управління банком, на чолі якого стояло правління у складі 5-ти осіб. Якщо на початку своєї роботи воно призначалося зі складу заснов-

ників, то згодом уже обиралося на 3-річний термін. Члени правління визначали зі свого складу голову. Після 3-х років від початку відкриття банку двоє із членів правління – згідно з жеребкуванням – залишали свої посади. Ще через рік двоє наступних членів теж повинні були покинути правління, а ще через рік його залишав останній із членів правління. Отже, на практиці ротація керівництва банку відбувалася кожного року шляхом виходу тих, хто відпрацював відведений для них час.

Важливою ланкою для ефективної роботи банку була діяльність оціночної комісії, яка складалася теж із 5-ти членів, кожен з яких обирався загальними зборами акціонерів. Право бути обраним на ту чи іншу посаду мали лише акціонери, які мали у своєму розпорядженні не менше 25 акцій банку.

У шостому розділі статуту банку були чітко вписані повноваження його правління. Кожен із 12 відповідних пунктів (які через обмежений обсяг даної публікації перелічувати вважаємо недоцільним) мав життєво вагоме значення для успіху на тогочасному фінансовому ринку.

Сьомий розділ окреслював порядок функціонування

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

найвищого з правової точки зору органу – загальних зборів акціонерів, що скликалися в Полтаві. Вони могли бути як звичайними (щорічними), так і надзвичайними, що скликалися у випадку потреби вирішити невідкладні справи. До того ж право голосу мали лише ті, хто мав не менше 10-ти акцій. У кого ж було 30 акцій, той мав 2 голоси; 60 акцій – 3 голоси, 100 – 4 голоси, 160 і більше – 5 голосів. Загальні збори вважалися легітимними за умови наявності не менше 40 акціонерів, які мали право голосу.

У *восьмому* розділі визначався порядок річної звітності, що налічував 15 показників. У звіті слід було висвітлювати всі сторони діяльності банку, які завдяки публікації ставали надбанням громадськості, включаючи й органи державної влади в особі Міністерства фінансів. Перший звіт опубліковано в 1874 р. [13], останній – у 1917 р. [14]. Порядок розподілу прибутку окреслювався в *дев'ятому* розділі статуту. Із загальної суми чистого прибутку не менше 10 % спрямовувалося до запасного капіталу. Залишок же, якщо він не перевищував 8 % складочного капіталу, використовувався у виді дивідендів по акціях.

Якщо ж залишок перевищував 8 %, він розподілявся таким чином: 65 % – додаток до дивідендів по акціях; 5 % – на користь службовців банку; ще 5 % – на користь членів оціночної комісії; 10 % – членам правління; 15 % – засновникам банку або їх спадкоємцям. Останні відрахування мали продовжуватися лише протягом 30 років після реєстрації статуту банку, після чого 15 % із цієї суми спрямовувалися до фонду загальних дивідендів.

Останні 2 розділи (*десятий та одинадцятий*) стосувалися порядку утворення й використання запасного капіталу та припинення діяльності банку. Завершував статут Полтавського земельного банку розділ *дванадцятий* – «Загальні постановлення», який містив лише 2 пункти: у першому йшлося про те, що всі непорозуміння, виникаючі у процесі застосування на практиці статуту, повинні розв'язуватися міністром фінансів, у другому містилося посилання на загальноімперське законодавство про акціонерні товариства, керуючись яким і потрібно було вирішувати всі проблеми.

В історико-правовій літературі нечасто можна зустріти інформацію про результати застосування тих чи інших за-

конів, постанов або розпоряджень відповідних органів влади. У даній статті вважаємо доцільним хоча б у загальних рисах проілюструвати економічні наслідки функціонування Полтавського земельного банку як іпотечної установи. Для популяризації своєї діяльності його правління час від часу розміщувало в засобах масової інформації (в газетах і журналах) рекламні оголошення. Водночас для потенційних клієнтів банку публікувалися довідкові видання, в яких не лише ішлося про основні положення статуту, що діяв на даний час, а й наводилися зразки необхідних для одержання кредиту документів. Після внесення деяких змін до статуту в 1895 р. було опубліковано «Справочную книжку для заемщиков Полтавского земельного банка», де повідомлялося, що відтепер діяльність банку охоплювала уже, не тільки Полтавську й Чернігівську, а й Харківську, Київську й Волинську губернії [23, с. 3]. Наступні зміни у статуті знайшли своє відбиття в новому аналогічному довіднику, який побачив світ у 1911 р. На цей час поле діяльності банку було розширено ще більше. Крім вищезгаданих у довіднику були названі Єреванська й Єлисаветпольська

губернії, а також Самаркандська, Сир-Дар'їнська, Ферганська й Семипалатинська області, окремі міста Семиреченської області, губерній Бессарабської й Херсонської (за винятком Одеського градоначальства). Максимальний термін іпотеки в цей час уже становив 66 років і 2 місяці, тобто майже порівняно із, як і в державному Дворянському й дещо більше порівняно із Селянським (55,5 років) банках [24, с. 7].

Певне уявлення про результати діяльності Полтавського земельного банку дають статистичні відомості за 1886–1900 рр. (табл. 1). За 15 років XIX ст., що припадають на час світової аграрної кризи, під заставу в 500 949 десятин землі цим банком було видано позик на загальну суму 27 270 700 крб; до того ж середня величина кредиту з розрахунку на 1 десятину землі становила 54 крб 40 коп. Якщо порівняти цю цифру із середніми розрахунковими цінами, що мали місце в Полтавській губернії наприкінці XIX ст., то виявляється, що на одержану позику купити нову ділянку землі було практично неможливо.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Таблиця 1

Земельні позики, видані Полтавським земельним банком протягом 1886–1900 рр.*

Роки	Кількість заставлених маєтків	Кількість десятин землі	Середня величина маєтку	Сума виданого кредиту	Середня величина кредиту на 1 десятину землі
1886	284	56644	199	2 155 900	38
1887	290	31097	107	1 527 800	48
1886	202	17493	86	835 900	48
1889	236	38127	162	1 638 300	46
1890	242	24769	102	1 353 500	55
1891	232	28828	124	1 849 600	63
1892	315	38734	123	2 231 900	58
1893	398	46325	111	2 939 700	63
1894	490	48244	99	2 962 400	61
1895	498	40550	81	2 425 600	59
1896	344	28658	83	1 564 400	54
1897	323	32497	101	1 984 400	61
1898	306	23289	76	1 274 900	55
1899	308	20170	65	1 161 700	58
1900	354	25170	72	1 364 700	61
Разом	4822	500949	103,9	27 270 700	54,4

*Джерело: Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1902 г. – Полтава: Тип. И.А. Дохмана и Л.Т. Фришберга, 1902. – С.162.

Так, середня ринкова ціна 1 десятини землі у Полтавській губернії протягом 1883 – 1888 рр. становила 91 крб; у 1897 р. – 103 крб, у 1900 р. –

159 крб [22, с. 53]. Навіть найгірші за своєю якістю землі (болотяні сінокоси) оцінювалися на Полтавщині у 80-х роках у середньому по 109 крб

за десятину; вартість же при-садибних ділянок сягала 241 крб [20, с. 173]. Привертає увагу стабільний попит на кредити Полтавського земельного банку протягом усього періоду його функціонування. Навіть за умов воєнного стану 1914–1918 рр. середньостатистичні показники щодо кількості заставленої землі й суми виданих кредитів суттєво не відрізнялися від наведених у табл. 1. Скажімо, в 1916 р. у виді позик було видано 2 053 200 крб під заставу 1 020 891 десятин землі [14, с. 50].

Важливим показником ефективності діяльності різних банків (включаючи й Полтавський земельний) був рівень заборгованості їх клієнтів (табл. 2). Із розрахунку на одну десятину землі найменша заборгованість мала місце у клієнтів, які брали кредит у Товариства взаємного кредиту, справи якого в 90-х роках ХІХ ст. були передані до Дворянського банку, де з метою обслуговування цих боргів і було створено особливий відділ. У цілому ж в акціонерних земельних банках борги були значно нижчими порівняно з державними. Особливо високими вони були в середовищі найменш забезпечених клієнтів, яких обслуговував Се-

лянський поземельний банк: – вони становили 132 крб на одну заставлену десятину сільськогосподарських угідь. Неважко собі уявити становище цієї категорії боржників. Як писали наприкінці ХІХ ст. кореспонденти Полтавського губернського земства, значна заборгованість селян з року в рік зростає, звільнитися від цього тягаря через брак дешевого кредиту селяни, безсумнівно, не в змозі [10, с. 275].

Проте й у Полтавському земельному банку було чимало проблем з поверненням кредитів. У його звіті за 1905 р. зазначалося, що надання позик стало неможливим, і частина клієнтів зовсім відмовилася від отримання позик за тим курсом закладних листів, який пропонували банкіри. Позичальники, які випадково не зазнали економічної кризи, достроково скориставшись низьким курсом закладних листів, погасили борги. Водночас інша частина позичальників не змогла внести строкові платежі, а правління банку у зв'язку зі страйками, що охопили країну, не змогло вжити відповідних заходів щодо стягнення належних платежів і проведення торгів майна безнадійних боржників [19, арк. 49]. Докорінні соціально-економічні й політич-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ні зміни, що мали місце в Україні після подій 1917 р., зумовили припинення функціонування всіх іпотечних банків, включаючи й Полтавський земельний.

У цілому ж аналіз організаційно-правових засад діяльності Полтавського земельного банку вкотре підтверджує загальний висновок дослідни-

ків, що виникнення такого роду фінансових установ здійснювалося з приватної ініціативи тих латифундистів і представників фінансового капіталу, які краще орієнтувались у нових умовах, що панували на теренах Російської імперії після скасування кріпосного права й у результаті реформ 60-х років XIX ст.

Таблиця 2

Заборгованість клієнтів земельних банків у Полтавській губернії станом на 1901 р.*

Назва банків	Кількість заставленого майна	Кількість десятин	Оцінка заставленої землі, в карбованцях	Сума виданого кредиту	Залишок боргу на 1 січня 1902 р.	Середня сума на одну десятину	
						оцінки	кредиту
Харківський земельний	6 059	57 458	5 939 488	3 242 000	2 952 993	104	54
Полтавський земельний	476	340 893	36 902 327	19 625 800	18 334 214	109	58
Дворянський	2 077	617 432	73 898 273	41 301 800	40 187 674	120	66
Особливий відділ Дворянського	243	67 207	5 088 385	3 319 288	3 072 137	84	57
Селянський	4 088	151 405	18 400 953	12 767 550	12 219 689	132	89
Разом	12 943	1 234 395	140 229 426	80 256 438	76 766 707	114	65

*Джерело: Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1904 год. – Полтава: Электр. типо-литогр. И.А. Дохмана, 1904. – С. 125.

Закріпивши контроль за роботою приватних іпотечних установ за Міністерством фінансів, влада вже від самого початку спрямовувала їх діяльність на фінансову підтримку поміщицького землеволодіння – цього найвиразнішого пережитку феодальних відносин, що загалом гальмувало прогресивні зміни у сфері сільськогосподарського виробництва. Одержавши в заставу поміщицький маєток, банк ставав заінтересованим у його збереженні, оскільки той ставав джерелом прибутків. Це, звичайно, уповільнювало, хоча й не зупиняло, процес скорочення землеволодінь привілейованих станів. Останнє ж у своїй основній масі так і не змогло витримати конкуренції із селянським гос-

подарством сімейного типу, де головним мотивом праці була боротьба за виживання, тобто виробництво продукції насамперед для потреб власної родини, а вже потім – для реалізації на ринку з метою збагачення.

Що стосується перспектив подальшого дослідження різних аспектів організаційно-правових засад діяльності Полтавського земельного банку, то заслуговують увагу, на нашу думку, питання, пов'язані зі з'ясуванням позиції уповноважених цього банку на з'їздах представників акціонерних банків, на яких розглядалося кредитування дрібних товаровиробників, з огляду на те, що на рубежі XIX–XX ст. таких з'їздів нараховувалося більше десяти.

Список літератури: 1. Высочайше утвержденный Устав Полтавского земельного банка // ПСЗ Рос. импер. – [Собр. 2-е. – Отд. II. – Т. XLII]. – Спб: Тип. II Отд. собствен. Е. И. В. Канцелярии, 1872. – № 50708. 2. Высочайше утвержденный Устав Харьковского земельного банка // ПСЗ Рос. импер. – [Собр. 2-е. – Отд. II. – Т. XLVI]. – Спб: : Тип. II Отдел. собствен. Е. И. В. Канцелярии, 1871. – № 49556. 3. Задолженность частного землевладения // Отечест. зап. – 1880. – № 2. – С. 5–21. 4. Кириченко В. Є. Акціонерні земельні банки та установи державного іпотечного кредиту в період революції 1905–1907 рр. (співпраця та досвід правового регулювання) / В. Є. Кириченко // Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2009. – № 3. – С. 215–228. 5. Кириченко В. Є. Система акціонерних банків земельного кредиту в Росії в останнє двадцятиріччя XIX ст. / В. Є. Кириченко // Держава і право: зб. наук. пр.: юрид. і політ. науки. – К.: ІДП НАН України, 2009. – Вип. 44. – С. 397–406. 6. Кириченко В. Є. Урядовий контроль за акціонерними іпотечними банками в умовах кризових явищ кінця XIX – початку XX ст. / В. Є. Кириченко // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та. – Серія «Юрид. науки». – 2009. – Т. 22(61). – № 1. – С. 43–51. 7. Кириченко В. Є. Установи довгострокового кредиту Російської імперії в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-правове дослідження: моногр. / В. Є. Кириченко. – Х.: «Контраст», 2010. – 688 с. 8. Краснікова О. М. Полтавський земельний банк: з історії іпотечного кредиту (1872–1918 рр.) / О. М. Краснікова // Четверта Полтав. наук. конф. з іст. краєзнавства: матер. до 825-річчя з часу першої літопис. згадки м. Полтави та 1100-річчя появи перших поселень на її території. – Полтава: Б. в., 1998. – С. 13–19. 9. Новікова І. Е. Роль банків у фінансовому регулюванні розвитку земельних відносин на рубежі XIX – XX ст. /

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

І. Е. Новікова // Банківська справа. – 2007. – № 5. – С. 74–82. **10.** Обзор сельского хозяйства в Полтавской губернии за 1894 год по сообщениям корреспондентов. – Полтава: Типо-литограф. И. А. Дохмана, 1917. – 60 с. **11.** Об изменении некоторых параграфов Устава Полтавского земельного банка // ПСЗ Рос. импер. – [Собр. 2-е. Отд. II. – Т. XLVII]. – Спб: Тип. II Отдел. собствен. Е. И. В. Канцелярии, 1873. – № 52348. **12.** О товариществах по участникам или компаниям на акциях // СЗ Рос. импер. – [Т. X – Ч. 1]. – Спб: Тип. «Деятель», 1857. – № 2163–2166. **13.** Отчет Полтавского земельного банка за 1873 год. – Полтава: Типо-литограф. И. А. Дохмана, 1874. – 27 с. **14.** Отчет Полтавского земельного банка за 1916 год. – Полтава, 1917. – 60 с. **15.** *Погребинський О.* Аграрна справа на Україні в світлі II Державної Думи / О. Погребинський // Зап. Одес. наук. товариства при У.А.Н. [Секція соціально-історичного]. – Одеса: Державне вид-во України, 1928. – № 2. – С. 48–92. **16.** *Проскурякова Н. А.* Земельные банки Российской империи / Н. А. Проскурякова, – М.: Изд-во РОССПЭН, 2002. – 518 с. **17.** *Райский Ю. Л.* Акционерные земельные банки в России во второй половине XIX – начале XX веков: дис.... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Юрий Леонидович Райский. – Курск, 1998. – 565 с. **18.** *Райский Ю. Л.* Акционерные земельные банки и Крестьянский банк в 1905–1916 гг. / Ю. Л. Райский // Учен. зап. Курск. гос. пед. ин-та. – Т. 25: Вопросы истории и краеведения. – Курск: Б. и., 1973. – С. 3–34. **19.** Російський державний історичний архів. – Ф. 583 – Оп. 2 – Спр. 1411. – 148 арк. **20.** Сводный сборник по статистическому описанию Полтавской губернии в 1882 – 1889 годах.. – Полтава: Типо-литограф. И. А. Дохмана, 1900. – Вып. 1. – 279 с. **21.** Списки населённых мест Полтавской губернии (по обществам и на землях сельских сословий) за 1900 год. С приложениями карт губернии и всех уездов. – Полтава: Изд. Полтав. губерн. земства, 1904. – 92 с. **22.** Списки населённых мест Российской империи. Т. – XXXIII: Полтав. губерния. – Спб.: Типо-литограф. А. Е. Ландау, 1862. – 262 с. **23.** Справочная книжка для заемщиков Полтавского земельного банка. – Полтава: Типо-литограф. И. А. Дохмана, 1895. – 31 с. **24.** Справочная книжка Полтавского земельного банка. – Полтава: Типо-литограф. И. А. Дохмана, 1911. – 56 с. **25.** Труды комиссии, высочайше учрежденной для пересмотра системы податей и сборов. [Т. XXII. Ч. III: Статистические сведения, касающиеся прямых сборов. – Отд. I: Сведения о существующих прямых сборах]. / сост. А. Штоф. – Спб: Тип. Мин-ва финансов, 1873. – 697 с.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ ПОЛТАВСКОГО ЗЕМЕЛЬНОГО БАНКА В КОНТЕКСТЕ ЕГО ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (1872–1917 ГГ.)

Селихов Д. А.

В статье проанализирован устав Полтавского земельного банка с точки зрения характеристики его организационно-правовой деятельности на рубеже XIX–XX веков. Освещены также некоторые экономические результаты деятельности этого банка на фоне других, функционировавших в указанное время в Полтавском регионе.

Ключевые слова: земля, Устав, ипотека, земельный банк, кредиты, Полтавская губерния.

ORGANIZATIONAL LEGAL PRINCIPLES OF CREATION OF POLTAVA LAND BANK IN THE CONTEXT OF ITS PRACTICAL ACTIVITY (1872-1917)

Selikhov D. A.

The Charter of Poltava Land Bank has been analyzed in the article in the terms of characteristics of its organizational legal activity at the turn of the XIX-XX centuries. Some economic results of this bank have also been elucidated against the background of other land banks which functioned at the appointed time in Poltava Region.

Key words: land, Charter, mortgage, land bank, loans, Poltava Province.

Надійшла до редакції 18.03.2013 р.